

О. В. Кеба

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ФІЛОСОФОРЕЛІГІЙНІ ІДЕЇ ХІХ-ХХ СТ. В УКРАЇНІ : У ПОШУКАХ ДУХОВНО-КУЛЬТУРНОЇ АВТЕНТИЧНОСТІ

[Тіменник Зиновій. Ідеї філософії релігії у контексті української духовної культури: 30-ті роки ХІХ ст. – 80-ті роки ХХ ст. / Зиновій Тіменник. – Львів : Видавництво Львівської Політехніки, 2014. – 312 с.]

Книжка «Ідеї філософії релігії у контексті української духовної культури 30-ті роки ХІХ ст. – 80-ті роки ХХ ст.» вже отримала широкий резонанс в українській гуманітаристиці, стала номінантом ХVІ Всеукраїнського рейтингу «Книжка року». Тим не менше актуальність осмислюваної Зиновієм Тіменником проблематики, глибина й щільність його тексту, неординарність дослідницької концепції спонукає до активних розмислів і провокує (в кращому розумінні цього слова) до конструктивного діалогу з автором у сподіваннях на залучення до нього нових читачів.

Автор рецензованої монографії – Зиновій Іванович Тіменник – відомий учений-гуманітарій, історик та інтерпретатор філософорелігійних ідей, знаний дослідник життя і духовно-творчої спадщини Івана Огієнка (митрополита Іларіона), автор низки видань про нього («Огієнкові афоризми і сентенції», Львів, 1996; «Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). Життєписно-бібліографічний нарис», Львів, 1997 та ін.).

Як відомо, філософія релігії – одна з найважливіших сфер філософсько-теоретичної діяльності людини. Релігія разом із філософією, як наголошував Гегель у своїх лекціях із філософії релігії в Берлінському університеті, майже рівноцінно увінчують грандіозну споруду людського знання. А на думку Карла Ясперса, релігія назавжди залишається «філософією» звичайної людини, єдиним авторитетом, який визнається нею у найвищих світоглядних питаннях. Тому, незважаючи на відмінності в особливостях і методах осягнення ними Бога, філософія і релігія взаємопов'язані. Саме з цієї аксіоми виходить автор монографії. Але не обмежуючись такою аксіоматикою, він органічно доповнює взаємопов'язаність філософії і релігії на українському ґрунті ще однією складовою – процесами формування й ствердження національної духовної культури.

Говорячи про актуальність монографії Зиновія Тіменника, можна було б назвати цілу низку аспектів – це й досі не подолані стереотипи ідеологічної спадщини марксизму-ленінізму (на чому наголошує автор у Вступі), і непроті реалії теперішньої релігійної ситуації в Україні, ускладненої нав'язуванням «духовних скріпів» антиєвропейської конфесіональної орієнтації. А найголовніше – давно назріла потреба наукового осмислення національної рецепції світових філософорелігійних ідей та процесів формування своєрідної української філософії релігії, що стала, як переконливо стверджує автор, невід'ємною складовою української духовної культури.

Виятково вирашним пунктом рецензованої книжки є те, що вона відкривається розгорнутим Вступом, який виконує функцію своєрідних пролегомен до проблеми. Він є не просто розлогим і докладним; найважливіше, що в ньому дуже чітко й послідовно постулюються всі вихідні позиції автора, окреслюється терміносфера дослідження, а це, своєю чергою, створює умови для адекватного розуміння авторської методології і верифікованої інтерпретації позицій тих філософів релігії, які стають об'єктом студіювання. На окрему увагу заслуговує тут визначення центральних понять праці – «філософія релігії» і «філософорелігійна ідея». Під «філософією релігії» автор розуміє спробу «органічно поєднати філософський аналіз основних понять, явищ релігії (зокрема, «Бог», «воскресіння», «одкровення», «добро», «зло») із багатовимірними, врівноваженими, звичасними, обрядовими чи іншими супровідними процесами у міждисциплінарному просторі та у (між) релігійних комунікаціях, а також у сфері догмату й канону – як теоретико-духовних феноменів іншого, хоч і дотичного простору» (с.14). Натомість «філософорелігійну ідею» Зиновій Тіменюк визначає як «концентровану, цілісно пов'язану, одну з категоріальних сутностей, у якій відтворено відповідні сенси людського й трансцендентного світів із постійною схильністю до комплексних зв'язків та синтезувань» (с.19-20). Охарактеризувавши функціональну наповненість цього фундаментального поняття, автор включає в його орбіту найважливіші відношення, породжувані релігійністю, зокрема, «Бог-людина-Бог», «Бог-людина-обов'язок Закону», «безкінечне-скінченне». Тут таки наголошується на обмежених критичних матеріалах про українських істориків філософії, філософів релігії, духовних культурологів ХІХ ст., відсутність у сучасних філософських словників енциклопедичного спрямування окремих позицій про митрополита Андрія Шептицького, митрополита Іларіона (Огієнка), Патріарха Йосифа Сліпого, протопресвітера Гавриїла Костельника. Відтак окреслюється доволі широке коло персоналій, аналіз праць яких у наступних розділах монографій складатиме основу концепції формування новітньої української духовної культури. При цьому щодо кожного з філософів релігії висувається певна домінуюча ідея або комплекс ідей: О. Новицький – «філософія Закону»; С. Гогоцький – «природне богословство»; С. Булгаков – «релігійна логіка», «язичницьке боголів'я», «догматична культура», В. Зінківський – «богослів'я пантеїзму», «єрархічна будова душі»; М. Бердяєв – «божественна діалектика», «містична реальність».

Взаємопов'язаність філософії, релігії, процесів творення національної духовної культури робить виятково органічною міждисциплінарну стратегію дослідження. Вона включає в себе історико-філософську складову з акцентуванням становлення й розвитку філософії релігії в українській філософській думці ХІХ-ХХ століття; релігієзнавчий компонент; богословську парадигму з аналізом конкретних врівноважених систем; культурологічні ідеї, точніше «духовно-культурологічні», за визначенням автора.

У першому розділі монографії, що має назву «Ідея Бога (Божества) і система наймень», акцентується, що саме ця ідея була визначальною для становлення української філософії релігії, оскільки в ній віддзеркалювалося світобачення і світосприйняття українського народу, переломлювалися етнонаціональні традиції найменування Бога.

Другий розділ монографії органічно продовжує проблематику першого; він присвячений концептуалізації ідеї Бога з погляду структури людини і світобудови. Автор розглядає в цьому контексті взаємозв'язки одиничного і множинного, простежує єрархію найменувань Бога людиною, встановлює рівні можливостей людського пізнання Бога. Важливо, що вказані проблеми актуалізуються через вияскравлення таких особливостей національної філософорелігійної традиції, як «філософія серця» і «філософія свободи».

Ідея взаємодії добра і зла, світла і темряви ґрунтовно представлена в третьому розділі роботи. На самому початку цієї частини праці Зиновій Тіменик акцентує, що дія названих суперечностей є закономірним явищем, вони спричиняють сутнісні релігійні феномени, забезпечуючи і специфічно виражаючи процес пізнання. Українські філософи релігії (Орест Новицький, Олексій Гіляров, Василь Зінківський) намагалися класифікувати різноманітні протилежності, однак, як слушно зазначає автор, ці намагання почати наштовхувалися на серйозні складнощі, і «ми й донині можемо лишень здогадуватися, як саме і за яким принципом відбуваються (взаємо) переходи відповідних елементів» (с.165).

У четвертому розділі монографії автор студіює ще одну надто важливу для української філософії релігії ідею одкровення, преображення (духовного оновлення), яка концентровано виражає спромоги віровизнавчих систем. Безперечним достоїнством розгляду даної ідеї автором є залучення широкого, включно світового, історико-філософського контексту. Зокрема, зіставляючи погляди українських філософів релігії з ідеями Шеллінга, Зиновій Тіменик відзначає, що німецький філософ по суті протиставляє язичництво як «природну релігію» і християнство як «релігію одкровення». Натомість в аналізованих автором українських філософорелігійних текстах це протиставлення трансформувалося в «одкровення природи як один із закономірних етапів становлення цього поняття» (с.227).

Розпочинаючи п'ятий розділ монографії – «Ідею істинності та повноти (між) релігійних комунікацій : становлення через суперечності та гармонізацію» – автор насамперед пояснює, що під поняттям «істинність» маються на увазі процесуальні вираження поняття «істина» у філософорелігійному значенні, а префікс «між» у терміносполученні «(між) релігійні комунікації» взято в дужки з огляду на інтенсивні, позмінні й переважно одночасні взаємозумовленості «(між) релігійного» і «конкретно релігійного». Характеризуючи позиції окремих дослідників щодо зазначеної проблематики, Зиновій Тіменик верифікує їх через модель «етнос-нація-народ» у контексті (між) релігійних комунікацій і висноує, що елементи цієї моделі «контактують» у просторі «ріднонаціонального» і «рідно божественного» і беруть участь у творенні нових структур – з переосмисленими асоціаціями («священні гори», «різдвяні гороскопи», «рідний Божий образ»)» (с.278).

Здійснений у рецензованій праці багатоплановий аналіз дає підстави для сутнісних узагальнень історико-філософського і власне філософорелігійного змісту, сформульованих автором у завершальній частині праці. Шлях, пройдений українською філософією релігії упродовж майже двох століть, переконує, що вона стала одним із проявів української духовної культури, творячи з нею «злагоджено цілісність», що «упривнюється через такі основні ознаки філософії релігії, як метатероретичність, здатність функціонувати у багатовимірних процесах (між)релігійних комунікацій і міждисциплінарного простору» (с.282). Не менш важливо, що проаналізовані в монографії ідеї функціонують не окремішньо, а взаємопов'язуються і взаємообумовлюються принципами цілісності, істотності, всеохопності. Нарешті, формування цих ідей увиразнюється через конкретні принципи реалізації. Відтак науково-теоретичні узагальнення спонукають автора до ствердження найактуальнішого висновку: «Вивчення і усвідомлення філософорелігійних ідей актуалізує місію. нашої науки – утверджувати моральне достоїнство української нації, непроминальне світобачення наших предків» (с.284).

Отже, можна без перебільшення стверджувати, що монографія Зиновія Тіменика збагачує український філософорелігійний дискурс важливим концептуальним дослідженням, в якому засвідчено сутнісні тенденції розвитку як ідей філософії релігії в Україні, і так само їх органічного взаємозв'язку з українською духовною культурою.

Отримано: 17.04.2017 р.